

работ. – Вып. 10. – К. : Вища шк., 1973. – 416 с.

9. Настільна книга слідчого: науково-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов [та ін.]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Ін. Юре, 2008. – 728 с.

10. Пантелеев, В. П. Угон автотранспортних средств (Уголовно-правовые и криминологические вопросы): учеб. пособие / В. П. Пантелеев. – Караганда : Изд-во обкома Компартии Казахстана, 1982. – 75 с.

11. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня

2005 року № 14; за станом від 19 грудня 2008 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1.

12. Селиванов, Н. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н. А. Селиванов // Соц. законность. – 1977. – № 2. – С. 56-59.

Корнієнко М. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної діяльності
ОВС та економічної безпеки ОДУВС
Надійшла до редакції: 01.11.2015

УДК 343.143

ПРОБЛЕМА НАДАННЯ СВІДЧЕНЬ ОСОБАМИ, ЯКІ ПРОВОДИЛИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ, РІЧЧЮ АБО МІСЦЕМ

Назаренко Д. В.

Стаття присвячена дослідженню питань участі в кримінальному процесі осіб, які безпосередньо проводили спостереження за особою, річчю або місцем, забезпечення конфіденційності відомостей про них, виділенню основних проблем (недоліків) в організації надання ними свідчень з питань уточнення, пояснення (коментування) результатів спостереження, забезпечення їхньої безпеки та вдосконаленню діючого законодавства.

Ключові слова: учасник кримінального судочинства, заходи безпеки, стадія кримінального процесу, кримінальне провадження, працівник поліції.

Статья посвящена исследованию вопросов участия в уголовном процессе лиц, которые непосредственно проводили наблюдение за лицом, вещью или местом, обеспечения конфиденциальности сведений о них, выделению основных проблем (недостатков) в организации дачи ими показаний по вопросам уточнения, пояснения (комментирования) результатов наблюдения, обеспечения их безопасности и совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: участник уголовного производства, меры безопасности, стадия уголовного процесса, уголовное производство, работник полиции.

The article is devoted to the issues of participation in the criminal proceedings, which are directly carried out observation of a person, thing or place to ensure the confidentiality of information about them, the allocation of the major problems (defects) of criminal procedure regulate the safety and improvement of existing legislation.

Keywords: party of criminal proceedings, the security measures, the stage of the criminal process, the criminal case, police officer.

Спостереження за особою, річчю або місцем посідає одне з ключових місць у практиці роботи органів внутрішніх справ і зазвичай застосовується для негласного зовнішнього спостереження, слідкування за особами, які підозрюються в підготовці та вчиненні тяжких або особливо тяжких злочинів, місцями їхнього помешкання, роботи чи перебування, за їхньою поведінкою, колом знайомств, транспортними засобами тощо, з метою негласної фіксації протиправних дій або створення умов щодо цього. При чому окремі протиправні дії вкрай важко

© Д.В. Назаренко, 2015

або зовсім неможливо задокументувати без застосування цього оперативно-розшукового заходу або негласної слідчої (розшукової) дії (надалі – НСРД), що також має характер необхідної умови проведення інших оперативно-розшукових заходів і НСРД. Її проведення дозволяє спостерігати й фіксувати події за участю підозрюваних чи окремих осіб в їх динаміці, наочно побачити механізм протиправної діяльності, факти передачі певних речей чи предметів, їхнього переміщення, зустрічі й спілкування окремих осіб з іншими, встановити їхнє місцезнаходження тощо. У сучасному кримінальному процесі результати проведення такого негласного спостереження є незамінними, оскільки надають можливість фіксації послідовності дій підозрюваного та отримання документу, що відображає повну й багатосторонню картину вчинення кримінального правопорушення, того чи іншого факту.

Дослідженню різнобічних питань проведення спостереження за особою, річчю або місцем присвятили свої праці такі вчені, як К.В. Антонов, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорельський, О.П. Снігерьев, В.Є. Тарасенко, Р.В. Тарасенко, В.В. Шендрик, Р.М. Шехавцов, М.Є. Шумило та інші. На рівні кандидатських дисертацій і в межах спеціальності 12.00.09 проблеми спостереження за особою, річчю або місцем досліджували:

- А.В. Ведєнін “Спостереження як оперативно-розшуковий захід, особливості використання його результатів” (Владимир, 2012);

- Н.Ф. Войтович “Правові та організаційно-тактичні засади візуального спостереження” (Харків, 2012);

- О.О. Проценко “Тактико-психологічні особливості спостереження за особою, річчю або місцем” (Одеса, 2014);

- С.І. Жалдак “Спостереження за особою, річчю або місцем під час досудового розслідування (за матеріалами СБ України)” (Київ, 2015).

Проте питання надання свідчень у межах кримінального процесу особами, які проводили спостереження за особою, річчю або місцем, на достатньому рівні не досліджені. Таке положення речей не задовольняє інтереси теорії та практики діяльності оперативних і слідчих апаратів, оскільки чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (надалі – КПК) прямо передбачає [1, ч. 2 ст. 256] можливість допиту як свідків тих осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення.

Доцільність допиту осіб, які проводили спостереження за особою, річчю або місцем, у слідчій практиці має місце тоді, коли результати спостереження піддаються сумнівам з боку підозрюваного (сторони захисту), потребують уточнення, пояснення (коментування) тощо. При чому участь таких осіб, які є негласними штатними працівниками оперативної служби, у кримінальному судочинстві пов'язана з певними професійними ризиками, що виключають розкриття належності до працівників правоохоронних органів, зумовлюють необхідність збереження відомостей про них у таємниці, і навіть застосування до них відповідних заходів забезпечення безпеки.

Згідно зі статистичними даними спостереження за особою, річчю або місцем є доволі розповсюдженим заходом у практичній діяльності органів внутрішніх справ. Лише в Одеській області за 2015 рік у межах проваджень за оперативно-розшуковими справами та кримінальних проваджень таких оперативно-розшукових заходів/НСРД було проведено декілька сотень (точна кількість є інформацією з обмеженим доступом). Причому за 2013-2015 роки різко зросла кількість проведених спостережень за особою, річчю або місцем у межах кримінальних проваджень (від десятків до сотень), що обумовлено набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом наприкінці 2012 року та впровадженням інституту НСРД.

За результатами експертного опитування досвідчених працівників оперативних підрозділів і слідчих ОВС встановлено, що результати проведення спостереження за особою, річчю або місцем незалежно від суб'єкта, що ініціював їхнє проведення, відповідним чином впроваджуються в кримінальний процес і використовуються як джерела доказів. З іншого боку, нами не виявлено жодного випадку, коли працівники оперативної служби, що безпосередньо проводили спостереження, брали участь у кримінальному судочинстві та надавали свідчення. Хоча, на думку опитаних нами слідчих, по окремих кримінальних провадженнях підстави для цього існували, проте практика надання свідчень негласними штатними працівниками ОВС, які безпосередньо проводять спостереження, відсутня.

Таке положення обумовлено кількома основними причинами. По-перше, підрозділи оперативної служби, які проводять спостереження за дорученням слідчого, прокурора чи оперативного підрозділу, є відособленими (відокремленими) від інших оперативних і слідчих апаратів ОВС через вимоги положень відповідних інструкцій щодо збереження в таємниці належності працівників до особового складу цих підрозділів перед іншими працівниками ОВС, зокрема слідчими. По-друге, згідно з п. 4.1.13 Зводу відомостей про державну таємницю [6] відомості про належність осіб до негласних штатних співробітників (працівників) оперативних підрозділів МВС (щодо конкретної особи) є державною таємницею зі ступенем секретності "цілком таємно", а це створює перепони для участі таких негласних штатних працівників у кримінальному процесі та надання ними свідчень. По-третє, дані щодо окремих положень профільних інструкцій, форм, методів, тактичних прийомів, застосовуваних технічних засобів у роботі оперативної служби, як і в роботі підрозділів оперативно-технічних заходів, є свого роду професійною таємницею, яку намагаються не розкривати перед працівниками інших підрозділів ОВС.

Тим не менш, кримінальне процесуальне законодавство України передбачає можливість допиту в якості свідків негласних штатних працівників ОВС, передусім

працівників підрозділів оперативної служби та оперативно-технічних заходів, які в абсолютній більшості випадків залучаються слідчим (прокурором) до проведення тих негласних слідчих (розшукових) дій, що передбачають застосування спеціальних знань і технічних засобів негласного отримання інформації, негласних методів, тактичних прийомів оперативної та оперативно-технічної роботи. Відповідно до ст. 252 чинного КПК (фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій) відомості про осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством. Частина 2 ст. 256 КПК передбачає можливість допиту в якості свідків осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення. Допит цих осіб може відбуватися зі збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом [1].

Відмінність організаційно-тактичних засад проведення заходів безпеки відносно негласних штатних працівників підрозділів оперативної служби полягає в тому, що ці особи продовжують повсякденне виконання своїх службових обов'язків на негласних засадах, у зв'язку із чим їм у кримінальному процесі має забезпечуватися конфіденційність (анонімність). Також відповідно до вимог відомчих інструкцій МВС у певних випадках до процесу забезпечення безпеки залучаються працівники територіального підрозділу внутрішньої безпеки МВС України.

За умов участі в кримінальному процесі негласних штатних працівників ОВС доцільним є застосування слідчим, прокурором або судом тих заходів безпеки, що спрямовані на забезпечення конфіденційності відомостей (анонімності), зокрема:

а) заходів, спрямованих на захист персональних даних осіб, узятих під захист, та іншої інформації, що може їх викрити: обмеження відомостей про особу в матеріалах кримінального провадження та інших документах; нерозголошення будь-яким способом дійсних анкетних даних про осіб, які взяті під захист і підлягають виклику в судові засідання; виклику до суду цієї особи виключно через орган, який здійснює заходи безпеки [2];

б) заходів, спрямованих на унеможливлення контактування осіб, узятих під захист, з іншими учасниками кримінального провадження та їх ідентифікації за зовнішніми ознаками: проведення упізнання особи поза візуальним та аудіо-спостереженням того, кого впізнають, згідно з положеннями частини четвертої статті 228 КПК; проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування зі змінами зовнішності й голосу особи, якій забезпечується захист, згідно з положеннями частини першої статті 232 КПК; судові провадження в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення зі змінами зовнішності й голосу особи, якій забезпечується захист, згідно з положеннями частини першої статті 336 КПК; допит свідка під час судового провадження з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, згідно з положеннями частини дев'ятої статті 352 КПК; закриті судові засідання згідно з положеннями частини другої статті 27 КПК.

Якщо взяти до уваги закордонний досвід, то в розвинених правових системах спостерігаються дві форми

участі анонімних свідків у кримінальному процесі:

- повна або абсолютна анонімність;
- часткова або обмежена анонімність.

Якщо в кримінальному процесі допускається повна або абсолютна анонімність, то вся персональна інформація про особистість свідка залишається в таємниці. Свідок може явитися в суд, однак дає свідчення через екран зі зміною зовнішності або спотворенням голосу [5, 39].

Якщо допускається часткова або обмежена анонімність, то свідок може бути допитаний одночасно з іншими особами (підданий стороною захисту перехресному допиту), однак він не зобов'язаний називати своє справжнє ім'я або інші докладні особисті дані, як, наприклад, адресу, рід занять або місце роботи. Згідно з позитивною закордонною практикою [5, 39] цей захід особливо корисний при заслуховуванні показань свідків - таємних агентів і членів груп спостереження, які можуть опинитися в небезпеці, якщо їх справжня особистість стане відома іншим учасниками процесу або публіці.

Такі свідки зазвичай дають свідчення в суді під вигаданим ім'ям, під яким вони були відомі в ході операції, проте називають свою справжню посаду та виконувану ними функцію (працівник поліції, слідчий, спеціальний агент і т. ін.) [5, 39]. Специфікою проведення одночасного допиту (очної ставки) із залученням таких осіб є те, що слідчий, прокурор, суддя зобов'язані завчасно попікуватися про недопущення неконтрольованого спілкування між учасниками допитуваними, погроз, тиску, протиправного впливу в інших формах [7, 153].

Слід зазначити, що застосування повної анонімності щодо осіб, які проводили спостереження за особою, річчю або місцем, у кримінальному процесі не є доцільним. Повна анонімність є винятковою мірою й може мати серйозні наслідки для права обвинуваченого на справедливий і відкритий судовий розгляд, на одночасний допит двох і більшої кількості осіб (очна ставка, перехресний допит). Як зазначають О.Б. Пойзнер, О.А. Білокур, М.О. Маркін з приводу застосування одночасного допиту, закон не зобов'язує слідчого провести такий допит, а надає йому таке право [4, 14]. Проте при вирішенні питання про задоволення клопотання підозрюваного про проведення одночасного допиту для з'ясування причин розбіжностей у показаннях слідчий повинен урахувувати міжнародно-правовий стандарт, сформульований у п. 3 "d" ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, суттю якого є переважне право на очну ставку при клопотанні про це з боку обвинуваченого (підозрюваного) [4, 14]. Повна анонімність також накладає обмеження на право оскаржити справжність, точність і щирість показів свідків. Адже стороною захисту в таких випадках не в змозі перевірити: будь-який зв'язок з підозрюваним (обвинуваченим), що може стати причиною упередженого ставлення; походження інформації; будь-які особисті дані, які можуть вплинути на довіру до свідка (психічний стан, кримінальне минуле, звичка брехати та ін.).

По тих кримінальних провадженнях, де мало місце проведення спостереження за особою, річчю або місцем, недопустимо повністю умовчувати джерела та спосіб отримання доказової інформації, ігнорувати неможливість її подальшої перевірки судом і стороною захисту. Водночас не можна та нерозумно допускати розголошення відомостей про взятих під захист осіб, які безпосередньо проводили спостереження за особою, річчю або місцем. Зазначене свідчить про необхідність розроблення в Україні спеціального механізму використання відомостей, що містяться у свідченнях таких осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні на засадах часткової або обмеженої анонімності.

На нашу думку, такий механізм повинен бути визначений у КПК, він має виключати можливість розголошення справжніх персональних даних про негласних штатних працівників, будь-якої інформації про їхній зовнішній вигляд, а також передбачати можливість ознайомлення судом і стороною захисту з відомостями про:

- виконувану функцію негласними штатними працівниками під час проведення спостереження за особою, річчю або місцем, окрім тієї інформації з обмеженим доступом, що пов'язана із організацією та тактикою проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії;

- підстави, умови та результати спостереження за особою, річчю або місцем, що пов'язані із протиправною діяльністю обвинуваченого та подією кримінального правопорушення, зокрема даними про пересування особи, контакти, поведінку, перебування в певному, публічно доступному місці тощо або переміщення речі, контактів з нею певних осіб, подій у певному місці;

- обсяг задокументованої (зафіксованої) на матеріальних носіях інформації, зокрема з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів;

- інші обставини, що підлягають доказуванню по кримінальному провадженню, і які впливають з положень ст. 91 КПК України.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року: за станом на 07.10.2014 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Закон України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" від 23 грудня 1993 року: за станом на 14.10.2014 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

3. Наказ Генеральної Прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012 р. "Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні" // Офіційний сайт Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

4. Особливості проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування: Методичні рекомендації / О.Б. Пойзнер, О.А. Білокур, М.О. Маркін / Прокуратура Одеської області, Управління процесуального керівництва у кримінальних провадженнях, організаційно-методичний відділ. - Одеса, 2013. - 40 с.

5. Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime / United Nations Office on Drugs and Crime. - New York: UNITED NATIONS, 2008. - 112 p.

6. Наказ Служби безпеки України № 440 від 12 серпня 2005 року "Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю" // Офіційний вісник України, 2005. - № 34. - С. 2089.

7. Албул С.В. Кримінальний процес України: навчальний посібник / С.В. Албул, С.Л. Деревянкін, О.В. Поліщук - Одеса: ОДУВС, 2015. - 476 с.

*Назаренко Д.В.,
ад'юнкту денної форми навчання
докторантури та ад'юнктури
ОДУВС*

Надійшла до редакції: 19.11.2015